

2. GEOGRAFIA SPOŁECZNA W POLSCE – GENEZA, KONCEPCJE I ZRÓŻNICOWANIE PROBLEMOWE, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM STUDIÓW GEOGRAFICZNO-MIEJSKICH W OŚRODKU ŁÓDZKIM

2.1. Wprowadzenie

Rozwój geografii społecznej i geografii miast, nie tylko w Polsce, ale przede wszystkim w ideowym centrum obu wspomnianych dziedzin (Wielka Brytania) zachodzi w nierozzerwalnym związku, którego źródłem jest namysł nad różnymi przejawami związku społeczeństwa i przestrzeni (por. Knox, Pinch 2010). **W podstawowym współczesnym podręczniku z tego zakresu, tj. *Urban Social Geography*, autorstwa P. Knoxa i S. Pincha (2010) kluczowym zagadnieniem dla zrozumienia struktur i procesów miejskich jest specyficzny rodzaj patrzenia na przedmiot zainteresowań (miasto), charakteryzujący się, jak piszą autorzy, pogłębioną interpretacją sposobów tworzenia przestrzeni przez ludzi, którzy przez odgrywane rozmaite role i podejmowane działania, a także określone normy (wartości) nadają jej specyficzne piętno (charakter). Źródłem (sprawcą) zmiany są ludzie, miasto zaś stanowi efekt (skutek) określonych sposobów zamieszkiwania (stylów życia) i jednocześnie, zwrotnie oddziałuje na człowieka jako specyficzne środowisko życia.** Z tego punktu widzenia nie ma innej niż społeczna geografii miast (osadnictwa). Miasta, podobnie jak inne osiedla (wsie), są sposobem bycia w przestrzeni oraz sposobem organizacji i współtworzenia środowiska życia, których charakter (miejski, wiejski) wynika w dużej mierze z relacji człowieka do natury (Suliborski 2005b, s. 111, Wójcik 2012, s. 228).

Od początku wyodrębnienia się geografii społecznej, w rodzinie geograficznych dyscyplin nie było zasadniczej zgody, co do jej zakresu przedmiotowego i celu badań (por. np. Jackson 1983, Gregory 1981, Cloke, Philo, Sadler 1991, Thrift 1996). Sytuacja ta jest typowa dla większości dyscyplin geograficznych, zwłaszcza w obrębie geografii człowieka. W przeciwieństwie do innych nauk społecznych, trudność w określeniu przedmiotu,

a zarazem definicji, odpowiednich części geografii człowieka wynika z istoty jej samej, głównie ambicji do wyjaśnień całościowych (holizm).

Wielka dyskusja nad podstawami odrębności i przedmiotu badań geografii społecznej przetoczyła się w światowej literaturze na przełomie lat 70. i 80. XX w. Miała ona przynajmniej dwa ważne konteksty. Pierwszy dotyczył przemian teoretyczno-metodologicznych, w tym zakwestionowania wzorca naturalistycznego w geografii człowieka, który zdominował badania końca lat 50. i lata 60. XX w. Drugi kontekst miał związek z przemianami społecznymi, zwłaszcza w odniesieniu do poczucia niesprawiedliwości w podziale dóbr, dostępu do pozycji elitarnych, władzy, itp. (nurty neomarksistowskie). **Środowiskiem intelektualnej przemiany (wzorca badawczego) i jednocześnie przedmiotem badań były miasta. Pracą, która wywołała wówczas intelektualny ferment, nie tylko w środowisku geografów człowieka, była książka D. Harveya (1973) na temat zróżnicowań społeczno-przestrzennych miasta, interpretowanych w kategoriach sprawiedliwości (a właściwie niesprawiedliwości) społecznej i sposobów, które mogłyby prowadzić do zasadniczej przebudowy systemu gospodarki kapitalistycznej, a której efektem był i jest proces koncentracji kapitałów w miastach** (np. Harvey 1973, 1989).

Znawcy historii rozwoju geografii społecznej, zwłaszcza w kręgu anglo-amerykańskim, nie dają czytelnej odpowiedzi na pytanie, czym jest geografia społeczna. R. Panelli (2009) ukazując rozmaite tradycje i konteksty, z których rodziła się geografia społeczna, uważa, że stanowiła ona i nadal stanowi bardzo różnorodną dyscyplinę geograficzną. Ważną jednak konkluzją wynikającą z pogłębionej analizy funkcjonowania tej dyscypliny jest stwierdzenie, że jej charakter zależy w dużej mierze od uwarunkowań instytucjonalnych, filozoficznych i społecznych (Panelli 2009, s. 194). Geografia społeczna przybiera zatem różne formy zależnie od kultury, w której wychowuje się i funkcjonuje badacz. Jest to o tyle istotne, że charakter polskiej geografii społecznej (podejmowane badania, wzorce teoretyczne), zwłaszcza społecznej geografii miast, jest odmienny od rozumienia tej dyscypliny w intelektualnym centrum jej rozwoju (Wielka Brytania), co przekłada się na metodologię badań nad dysproporcjami społeczno-przestrzennymi.

Wobec różnorodności problemowej oraz kulturowej badacz przyjmuje się najczęściej szeroką wizję geografii społecznej jako dziedziny badań, która dopuszcza wszelkie metody i praktyki naukowe opisujące społeczeństwa w relacji do przestrzeni (terytorium, krajobraz, miejsce). Stąd też podkreślenie „społeczna” geografia miasta czy „społeczna” geografia wsi mówi w istocie o pewnej perspektywie widzenia problemów badawczych, różnych – typowo społecznych, ekonomicznych, politycznych, środowiskowych, kulturowych, itd. – z punktu widzenia ludzkich potrzeb, celów

działań, emocji i wartości (por. Knox, Pinch 2010, Phillips, Williams 1985, Wójcik 2009). Podejście społeczne nie dzieli, ale w istocie jednoczy dyscyplinę i próbuje zapobiegać tendencjom redukcjonistycznym lub je osłabiać.

F. Braudel (1971, s. 250) w znakomitej pracy, dotyczącej m.in. relacji nauk społecznych względem siebie, uważał że geografia buduje swą odrębność czyniąc centralnym punktem swych rozważań relację społeczeństw do przestrzeni. Autor pisał o tym w następujący sposób „Geografia w całej swojej pełni wydaje mi się studium przestrzennym społeczeństwa, czy też do końca dopowiadając moją myśl, studium społeczeństwa poprzez przestrzeń”. W miejscu tym można się zastanowić, czy istota geografii społecznej, tak jak rozumiał to F. Braudel, tkwi jedynie w artykulacji przestrzennych treści społeczeństwa, co identyfikuje poprzez metodę jej odrębność, jako nauki („studium społeczeństwa poprzez przestrzeń”) i tym samym podważa samodzielny status w stosunku do innych nauk społecznych. Zachodzi tu również wątpliwość, czy należy stawiać znak równości między „studium przestrzennym społeczeństwa” a „studium społeczeństwa poprzez przestrzeń”. To pierwsze dotyczy raczej rozmieszczenia i zróżnicowań przestrzeni społecznej (studium chorologii społecznej), to drugie sugeruje natomiast traktowanie przestrzeni, jako czynnika sprawczego (wyjaśniającego zjawiska przestrzenne), tj. „**swoistego współczynnika przestrzennego**”, z jakim należy podchodzić do analizy społeczeństw.

O ile koncepcja przedmiotowa geografii społecznej, mimo jej słabości, została w znacznym stopniu zaakceptowana, zwłaszcza przez tych geografów, którzy szeroko pojmują przedmiot i cele dyscypliny, o tyle na gruncie teoretyczno-metodologicznym występują między nimi zasadnicze różnice. W latach 70. XX w., kiedy doszło do kontestacji geografii pozytywistycznej, zarysowały się dwie główne jej wizje (podejścia), oparte na podstawach filozofii marksistowskiej lub eksponujące filozofię człowieka (por. np. Johnston 2003, Blunt 2003). Po ponad 40 latach przemian od paradygmatycznego przewrotu z przełomu lat 60. i 70. XX w. (por. Harvey 1973), liczba podejść uległa pomnożeniu. R. Panelli (2009, s. 186) wyróżnia sześć takich tradycji (podejść), które tworzą różne typy geografii społecznej (tab. 2.1).

W polskiej geografii podejmowano już próby jej systematyzacji sposobów (np. Lisowski 1990, 2008a, 2008b, 2009, Sagan, Czepczyński 2001), które opierają się na kryterium organizacji przedmiotowej. Można wyróżnić przynajmniej trzy ujęcia, zakładające, że:

- 1) geografia społeczna to specyficzne podejście do przedmiotu badań geografii człowieka (społeczno-ekonomicznej), np. transportu, przemysłu, osadnictwa (miast), rolnictwa, w którym akcentuje się rolę człowieka (społeczeństwa) w tworzeniu przestrzeni gospodarczej (adaptacja technik badań społecznych w geografii). Zainteresowanie to najczęściej ogranicza się do badania różnych działalności ludzi w związku z jakością życia oraz

aplikacyjnego charakteru badań (na rzecz szeroko rozumianego społeczeństwa);

2) geografia społeczna to odmiana interdyscyplinarnej nauki społecznej, która może być podstawą integracji geografii społeczno-gospodarczej. W takim ujęciu geografia społeczna jest nową koncepcją geografii człowieka, choć nie jedyną wobec konkurencji ze strony np. „nowej” geografii kultury, „nowej” geografii regionalnej czy geografii humanistycznej;

3) geografia społeczna to dyscyplina geografii człowieka o wyraźnie zakreślonym przedmiocie badań i celach (geografia społeczna *sensu stricto*). Wąskie rozumienie geografii społecznej zbliża ją do socjologii przestrzennej, psychologii środowiskowej. Rozróżnienie tego, co geograficzne od tego, co niegeograficzne jest bardzo trudne i często odnosi się do przynależności instytucjonalnej badacza.

W opracowaniu przyjmujemy trzecie (wąskie) rozumienie geografii społecznej, jako dyscypliny geografii człowieka (społeczno-ekonomicznej). **Rozumiemy ją jako dyscyplinę, która wyjaśnia struktury i procesy społeczne w ich przestrzennym wymiarze (terytorialnym) oraz w warstwie wyjaśniającej koncentruje się na procesie społecznego tworzenia różnych form środowiska życia ludzi (krajobrazów, regionów, miejsc – miast i wsi) i relacjach, które łączą człowieka z otoczeniem.**

W artykule rozwijane są trzy tezy, które wyznaczają główne wątki prowadzonych tu rozważań i formułowanych wniosków.

Teza 1) Geografia społeczna w Polsce jest zróżnicowana pod względem metodologicznym oraz podejmowanych problemów badawczych. Większość prac podejmowanych przez geografów społecznych ma charakter empiryczny i koncentruje się na środowiskach miejskich.

Teza 2) Podstawową różnicą pomiędzy geografiami społeczną w Polsce, a geografiami społeczną powstałą w kręgu anglosaskim jest brak w polskich studiach orientacji radykalnych opartych na filozofii (neo)marksistowskiej oraz niewielkie zainteresowanie orientacją postmodernistyczną oraz feministyczną. Silny jest natomiast nurt neopozytywistyczny oparty na metodach obiektywnych (ilościowych). Geografowie społeczni w Polsce wybierają raczej „bezpieczne” tematy, unikając uwikłań o charakterze politycznym i ideologicznym.

Teza 3) Istotną barierą rozwoju geografii społecznej w Polsce są uwarunkowania kulturowe. W Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych intensywny rozwój geografii społecznej wynika z długiej tradycji podmiotowości społeczeństwa warunkowanej systemem demokratycznym i rozwojem społeczeństwa obywatelskiego. W krajach postsocjalistycznych, m.in. w Polsce istotnym obciążeniem dla uspołecznienia geografii jest mentalność badaczy (przywiązanie do scjentyzmu), którzy – podobnie jak w systemie totalitarnym – stronią od sądów wartościujących i krytycznych.

Tabela 2.1

Konkurencyjne tradycje i koncepcje geografii społecznej według R. Panelli (2009)

Tradycja badań	Koncepcja badań	Problemy badawcze
1	2	3
Regionalna	Życie i stosunki społeczne są związane z innymi (fizycznymi i ludzkimi) wymiarami badanego regionu	Zintegrowane opisy poszczególnych obszarów lub regionów pokazujące sposób, w jaki lokalna społeczność tworzy tkanę powiązanych ze sobą wymiarów środowiskowych, demograficznych, gospodarczych i kulturowych
Neopozytywistyczna	Życie społeczne można rozumieć jako funkcję uniwersalnych procesów i praw łączących społeczeństwo z przestrzenią	Opisy statystyczne istniejących wzorców społeczeństwa działającego w przestrzeni (np. migracje, ubóstwo i dobrobyt). Modele matematyczne pozwalają badaczom na tworzenie hipotez, badanie i przewidywanie powiązań pomiędzy grupami społecznymi oraz przestrzenią (np. skupiska etniczne, rynki nieruchomości oraz zapotrzebowanie na usługi społeczne)
Humanistyczna	Życie społeczne jest postrzegane jako indywidualne i zależne od kontekstów oraz pojmowane poprzez doświadczenia i znaczenia człowieka w środowisku życia	Bogate opisy doświadczeń jednostek i grup oraz wartości i znaczeń przypisywanych przez nich życiu codziennemu oraz miejscom, z którymi są związani
Marksi-stowska	Życie społeczne jest interpretowane w kontekście materialnych warunków i stosunków, które tworzą społeczeństwo	Teoretyczna krytyka organizacji społeczeństwa umożliwiających reprodukcję stosunków kapitalistycznych. Studia przypadku ukazujące nierówności społeczne oraz warunki materialne różnych klas w systemie kapitalistycznym. Geografia konfliktów społecznych na poziomie wewnątrz- i międzyklasowym
Femini-styczna	Życie społeczne jest przedstawiane w kontekście płciowych podziałów i relacji (gender), które kształtują i reprodukują społeczeństwo	Teoretyczna krytyka nierównych relacji płciowych powielających patriariat. Studia przypadków nierówności w doświadczeniach życiowych kobiet (np. mieszkalnictwo, rynek pracy, obrona tożsamości)
Postmoder-nistyczna i poststruk-turalna	Spółeczeństwo i przestrzeń są postrzegane jako zróżnicowane, wielorakie, dynamiczne oraz stale reprodukowane (kontestowane) w kontekście dyskursywnych znaczeń i praktyk (dekonstrukcja kluczowych pojęć)	Czytanie różnorodnych i dynamicznych konstrukcji grup społecznych oraz przestrzeni. Dekonstrukcje i krytyczne opisy relacji społecznych i przestrzennych. Poszukiwanie możliwych radykalizowanych praktyk geograficznych łączących przeszłe oraz nowe podejścia do zagadnień i działań społecznych

Źródło: R. Panelli (2009), uproszczone.

2.2. Geneza geografii społecznej w Polsce

Wskazanie początku badań w określonej dyscyplinie należy zazwyczaj do zadań bardzo trudnych. Problem ten dotyczy również polskiej geografii społecznej, która swoje koncepcje badawcze w większości zaczerpnęła z literatury światowej (anglosaskiej) i wzbogaciła je o doświadczenia lokalne. Można zaryzykować twierdzenie, że rozwój tej dyscypliny geograficznej, podobnie jak i całej geografii człowieka (społeczno-ekonomicznej), miał charakter rozwoju zależnego przede wszystkim w warstwie teoretyczno-metodologicznej, natomiast prace empiryczne zachowują specyfikę uwarunkowań lokalnych i regionalnych.

Znawcy polskiej geografii podkreślają, że geografia społeczna, jako jedna z dyscyplin geograficznych, została po raz pierwszy wyróżniona w okresie międzywojennym przez S. Nowakowskiego. Ten pracujący na Uniwersytecie w Poznaniu badacz wyróżnił w latach 30. XX w. dyscyplinę o nazwie socjogeografia, której genezę wiązał z oddziaływaniem filozofii marksistowskiej na naukę (Nowakowski 1928, 1934). W zdominowanych wówczas przez zwolenników antropogeografii strukturach instytutów geograficznych w Polsce nie było miejsca na poglądy, które wychodziły poza klasyczny schemat badania relacji człowiek – środowisko (geograficzne) i koncentracji na strukturach fizycznych, zwłaszcza na fizjonomii osiedli (krajobrazie kulturowym). Instytucjonalny rozwój geografii w niepodległej Polsce w latach 1918–1939 (pomiędzy wojnami światowymi) był zbyt krótki, aby mogła ona zaadaptować na szerszą skalę różne podejścia nauk społecznych oraz przedstawić ich szerszą krytyczną ocenę. Od połowy lat 30. XX w. dokonywano pierwszych syntez dorobku polskiej geografii, w tym geografii człowieka. Towarzyszyła temu większa refleksja nad oddziaływaniem różnych koncepcji geograficznych i nauk społecznych na badania polskich geografów oraz próby systematyzacji tej wiedzy (por. np. Zaborski, Wrzosek 1937–1939; Nowakowski 1934–1935; Pawłowski 1938).

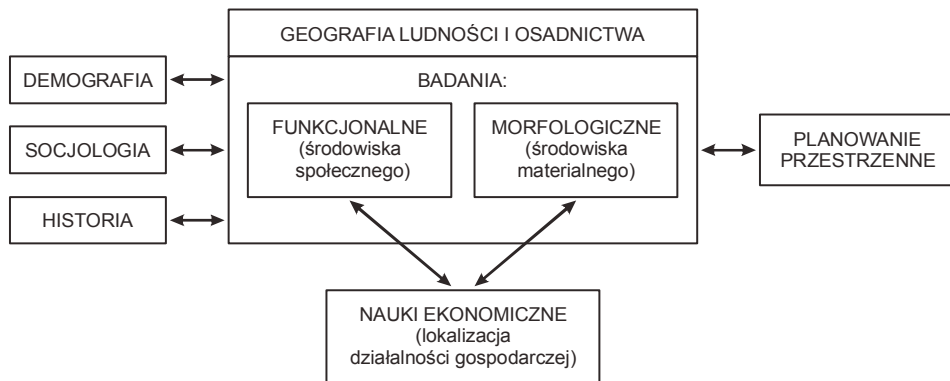
W Polsce okresu powojennego geografia społeczna i jej dzieje zawsze uwarunkowane były zmianami politycznymi, które towarzyszyły zarówno jej powstaniu, jak i rzutowały na charakter podstaw teoretyczno-metodologicznych dyscypliny oraz treści badawcze.

Po II wojnie światowej, w okresie PRL, pierwsze próby realnego uspołecznienia geografii człowieka, a w konsekwencji możliwe wyodrębnienie się geografii społecznej, zakończyły się niepowodzeniem (patrz np. prace Dobrowolskiej 1948). Główną przyczyną było narzucenie polskiej nauce, podobnie jak całemu społeczeństwu, komunistycznego wzorca rozwoju. Z. Rykiel (2011) całokształt przemian dokonanych w tym czasie, niezależnie od oceny charakteru zmian, nazywa jedyną w pełni udaną rewolucją naukową w historii polskiej geografii. Od końca lat 40. i całą dekadę lat 50.

XX w. geografia człowieka (przedwojenna antropogeografia) podlegała teoretyczno-metodologicznej reorientacji, której głównym efektem było wprowadzenie nowej, obowiązującej nazwy – geografia ekonomiczna.

Geografia ekonomiczna, oprócz funkcji poznawczych i praktycznych, pełniła wówczas funkcje ideologiczne. Celem praktycznym, wiążącym się z wytycznymi politycznymi, było wykorzystanie wiedzy geograficznej do konstrukcji i uzasadnienia planów socjalistycznego rozwoju gospodarczego. Aby sprawnie realizować funkcje praktyczne dokonano branżowego podziału geografii ekonomicznej na cztery główne subdyscypliny, tj. geografii przemysłu, geografii rolnictwa, geografii transportu oraz geografii osadnictwa i zaludnienia. W. Wilczyński (2011, s. 28) określił tą zmianę, jako wyraz panowania ideologii marksizmu-leninizmu w naukach i dominacji scjentyzmu. W efekcie tych przekształceń, z geografii ekonomicznej zniknął człowiek pojmowany w jego humanistycznym, historycznym i filozoficznym wymiarze (por. np. Jędrzejczyk 2001, Rembowska 2006, Suliborski 2008). W takich warunkach politycznych nie było najmniejszych szans, aby geografia społeczna mogła zaistnieć jako jedna z dyscyplin geograficznych. W schemacie organizacji nauk geograficznych autorstwa S. Leszczyckiego (np. 1975), jednej z głównych postaci kształtujących podstawy organizacyjne i merytoryczne polskiej geografii, nie było ani geografii społecznej, ani geografii kultury, ani geografii politycznej, a także geografii humanistycznej rozwijanej wówczas w krajach anglosaskich. Koncesyjny charakter postępu geografii ekonomicznej w Polsce wynikał również z selektywnego przepływu wiedzy z zagranicy. Do końca lat 70. XX w. dominowały cytowania prac radzieckich oraz z krajów wchodzących w skład tzw. obozu państw socjalistycznych oraz wybiórczo opracowania zza „żelaznej kurtyny”, szczególnie te, które nie podejmowały problemów społecznych, a jedynie gospodarcze lub metodyczne, o niewielkim stopniu zaangażowania ideologicznego i politycznego.

Swoistym substytutem badań społecznych był rozwijany w ramach geografii osadnictwa i ludności problem funkcji jednostek osadniczych, rozumianych jako formy aktywności ekonomicznej (zawodowej) mieszkańców. Ówczesny zakres merytoryczny badań geografii ludności i osadnictwa oddaje schemat opracowany przez K. Dziewońskiego (1990), który nurt funkcjonalny utożsamia ze studiami środowiska społecznego osiedli (ryc. 2.1).

Ryc. 2.1. Schemat specyfiki badań geografii osadnictwa K. Dziewońskiego
Źródło: K. Dziewoński (1990)

Początków geografii społecznej w PRL należy raczej poszukiwać w pracach badaczy związanych z ośrodkami uniwersyteckimi, którzy w wielu przypadkach próbowali łączyć elementy przedwojennej antropogeografii z obowiązującymi wzorcami geografii ekonomicznej, a także niektórymi aspektami metodologii nauk społecznych, zwłaszcza socjologii.

W pewnym uproszczeniu można wskazać na dwojaki charakter źródłowy polskiej geografii społecznej okresu PRL (przełomu lat 80. i 90. XX w.). Pierwszym źródłem są prace badaczy zajmujących się problemami przemian sieci osadniczej (zwłaszcza miejskiej sieci) oraz struktury ekonomicznej regionów, których podstawy warsztatu badawczego zostały ukształtowane przed II wojną światową (antropogeografia). Drugim natomiast, opracowania selektywnie adaptujące na polski grunt założenia i metody badań powstałe przede wszystkim w kręgu anglosaskim.

Pierwsze próby określenia źródeł geografii społecznej w PRL podjęto na początku lat 70. XX w. (por. Golachowski 1975). S. Golachowski wiązał jej powstanie z interdyscyplinarnymi studiami nad industrializacją i urbanizacją wsi (1975, s. 9). Autor ten, w dokonywanych przeglądach literatury, nawiązywał wówczas m.in. do anglosaskich i skandynawskich prac z zakresu geografii behawioralnej, przyjmującej wówczas metodologię pozytywistyczną. Stwierdził, że zakres treści pojęcia geografii społecznej pokrywa się z zakresem socjogeografii i ekologii społecznej. W ten sposób, jako jeden z pierwszych autorów, zwracał uwagę na związek badań geograficznych i socjologicznych. Dużo później problem styku obu dyscyplin podniósł również Z. Rykiel (1991a, s. 10) uważając, że źródła geografii społecznej należy również szukać w przemysłeniach socjologów odnoszących się do relacji pomiędzy społeczeństwem a przestrzenią.

Ważne dla problemu identyfikacji źródeł geografii społecznej są skala i metody badań. Studia terenowe małych jednostek osadniczych (głównie

wsi) oraz wykorzystanie technik wywiadów społecznych (oprócz tradycyjnych metod badań struktur osadniczych), odegrały tutaj kluczową rolę. W geografii, pionierskie studia z tego zakresu prowadziła M. Dobrowolska wraz z zespołem. Na tle wielu formalnych badań krajowych i regionalnych struktur ekonomicznych, prace M. Dobrowolskiej były jej oryginalnym wkładem w teorię regionu ekonomicznego. M. Wójcik (2012) zwraca uwagę na to, że Dobrowolska (1958), podejmując dyskusję z preferowanym wówczas branżowym modelem rozwoju geografii, miała zupełnie odmienną wizję rozwoju geografii ekonomicznej. Zdaniem autorki celem badań jest „integralne odtworzenie istniejącej rzeczywistości ze wszystkimi jej faktami, z uwzględnieniem współzależności zjawisk i zachodzących procesów” (Dobrowolska 1958, s. 94). Jej podejście było geograficzną odpowiedzią na postulaty niektórych socjologów (m.in. K. Dobrowolski), którzy preferując lokalne badania terenowe uważali, że z tego punktu widzenia lepiej jest uchwycić ogólny kontekst przemian społeczno-ekonomicznych.

Krótkim okresem sprzyjającym dyskusji naukowej o geografii społecznej był tzw. karnawał Solidarności (1980–1981), kiedy za sprawą wielkiego obywatelskiego ruchu sprzeciwu wobec systemu komunistycznego zaczęto rozmawiać o problemach rozwoju społecznego, lokalnego, samoorganizacji, itp. Kluczową rolę w kształtowaniu geografii społecznej odegrał wówczas Instytut Geografii Polskiej Akademii Nauk (Warszawa), zwłaszcza młode pokolenie geografów. „Młodzi gniewni”, jak pisze o inicjatorach reformy geografii Z. Rykiel (2011, 2014), byli orędownikami podjęcia szerokiej dyskusji nie tylko o stanie geografii, jej strukturze instytucjonalnej, ale również zapoznania szerszego grona odbiorców z postęпами nowatorskich i mało znanych wówczas w Polsce dyscyplin geografii, szczególnie humanistycznych i radykalnych nurtów geografii człowieka.

Zorganizowana z inicjatywy młodego pokolenia konferencja w Rydzynie (1983), choć nie doprowadziła do przełomu i reformy podstaw instytucjonalnych geografii, to przyniosła skutki o charakterze naukowym. Mimo niechęci części środowiska, geografia społeczna, której źródłem były idee płynące z krajów demokratycznych, została zaakceptowana, choć nie bezwarunkowo. Trwałym, pozytywnym efektem „fermentu” intelektualnego młodych geografów było zainicjowanie i utrwalenie świadomości rangi geografii społecznej wśród dyscyplin geograficznych.

Trudny do przecenienia wpływ na rozbudzenie zainteresowań geografią społeczną miały tłumaczenia ukazujących się w czołowych światowych czasopismach geograficznych artykułów, oraz ich druk w periodyku pt. „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” (por. tab. 2.2), który był wydawany i redagowany głównie przez pracowników Instytutu Geografii Polskiej Akademii Nauk. Ważną rolę w przybliżeniu, często niełatwych

problemów teoretycznych i metodologicznych, odegrały komentarze redaktorów poszczególnych tomów, w których wyjaśniano kontekst powstania i rozwoju określonych nurtów badawczych, interpretowano wyniki, itd. Ponad dziesięć lat publikacji artykułów z zakresu geografii społecznej, kultury i humanistycznej (1980–1990) przyczyniło się do ogólnego wzrostu świadomości teoretycznej wśród przedstawicieli geografii społeczno-ekonomicznej oraz rozpropagowania idei uspołecznienia geografii w krajowych ośrodkach uniwersyteckich. Polska geografia społeczno-ekonomiczna w latach 80. XX w., poprzez możliwości korzystania z teorii i metodologii geografii społecznej wypracowanych w ośrodkach zagranicznych, oddziaływała również na geografów w innych państwach socjalistycznych.

Tabela 2.2

Zeszyty „Przeglądu Zagranicznej Literatury Geograficznej” poświęcone geografii społecznej

Rok publikacji	Temat przewodni tomu w serii „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”
1980	Wybrane problemy geografii miast. Struktura społeczno-przestrzenna miast i aglomeracji miejskich
1981	Geografia społeczna
1983	Geografia czasu
1984	Postępy geografii społecznej i ekonomicznej w krajach anglosaskich
1986	Geografia behawioralna
1987	Społeczna geografia medyczna
1989	Geografia percepcji

Źródło: oprac. własne.

Ponad dziesięć lat po opublikowaniu artykułu S. Golachowskiego, jednego z pierwszych orędowników wydzielenia geografii społecznej w Polsce jako jednej z dyscyplin geograficznych, powstał pierwszy w Polsce podręcznik do nauczania tego przedmiotu. Jego autorem był Stanisław Otok (1987) z Uniwersytetu Warszawskiego. Jak pisze Z. Rykiel (1991) zaproponowana w nim definicja geografii społecznej miała charakter normatywny i odnosiła się bardziej do wizji jej rozwoju niż faktycznego stanu. Zaproponowany przez S. Otoka układ treści w podręczniku miał w gruncie rzeczy mały związek z wieloma trendami geografii społecznej rozwijanymi już w Wielkiej Brytanii czy Stanach Zjednoczonych, zwłaszcza z orientacją antycyjentystyczną. Rozważania autora odnosiły się do przestrzennych uwarunkowań rozwoju społecznego, czynników społecznych w rozwoju regionalnym, czy społecznych aspektów ochrony środowiska, które uzasadniał odwołując się również do wybranych geograficznych prac zagranicznych.

Prezentowana w podręczniku wizja geografii społecznej odpowiadała lepiej ówczesnym (lata 80. XX w.) funkcjom geografii ekonomicznej, która już wówczas coraz częściej nazywana była geografią społeczno-ekonomiczną, skoncentrowanej na badaniach struktur regionalnych i lokalnych w dobie przedłużającego się kryzysu (por. tab. 2.3).

Tabela 2.3

Struktura podręcznika „Geografia społeczna” S. Otoka (1987)

Rozdział	Tytuł rozdziału
1	<i>Kierunki rozwojowe w geografii społecznej</i>
2	<i>Czynnik przestrzeni w badaniach rozwoju społecznego</i>
3	<i>Przestrzenne zróżnicowania społeczne w polityce regionalnej i planowaniu</i>
4	<i>Infrastruktura społeczna w kształtowaniu gospodarki przestrzennej</i>
5	<i>Społeczna percepcja jakości życia</i>
6	<i>Społeczne aspekty ochrony środowiska</i>
7	<i>Badania nad regionalnym zróżnicowaniem sytuacji społecznej</i>
8	<i>Preferowane kierunki badań w światowej geografii społecznej</i>
9	<i>Geografia społeczna okresu kryzysu lat osiemdziesiątych</i>

Źródło: oprac. własne.

Warto zauważyć, że przedstawiony przez autora zakres treści, prezentował geografiię społeczną w sposób, który odpowiada pierwszej z wyróżnionych przez A. Lisowskiego (2008) koncepcji dyscypliny, czyli poszerzonej o niektóre treści społeczne geografii ekonomicznej. Wizja geografii społecznej zaprezentowana przez S. Otoka w małym stopniu odnosiła się do wielu jej nurtów rozwijanych zwłaszcza w państwach anglosaskich, szczególnie radykalnych nurtów geografii miast. Była ona w tym czasie uwarunkowana politycznie i odpowiadała raczej sytuacji, w której geografowie ekonomiczni włączali się do interdyscyplinarnych badań nad stanem infrastruktury społecznej oraz rozwojem społecznych podejść do planowania regionalnego (por. Kukliński 1983).

W pewnym stopniu negatywną konsekwencją ogólnych uwarunkowań politycznych i instytucjonalnych geografii początku lat 80. XX w. był charakter podejmowanych problemów. W tomach „Przeglądu Zagranicznej Literatury Geograficznej” poświęconych geografii społecznej oraz w badaniach naukowych najwięcej miejsca poświęcano nurtom neopozytywistycznych studiów miejskich (np. struktury społeczno-przestrzenne miast, zachowania człowieka).

Istotna dla rozwoju geografii społecznej tego okresu była oryginalna, na tle geografii anglosaskiej a także byłych państw socjalistycznych, działalność badaczy, którzy zapoczątkowali modernizację założeń geograficznego funkcjonalizmu. W pracach tych podjęto teoretyczny wątek uspołecznienia

badan funkcjonalnych, uznając społeczny wymiar rozwoju i przemian struktur terytorialnych za kluczowy w odkrywaniu mechanizmów tworzenia rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. Do takich prac można zaliczyć:

- 1) koncepcję dualizmu zjawisk osadniczych (Maik 1989);
- 2) koncepcję terytorialnego systemu społecznego (Chojnicki 1989);
- 3) koncepcję funkcji miejsca (Suliborski 2001).

Do końca lat 80. XX w. nie podejmowano natomiast szerzej problemów w ramach orientacji antyścisycywno-geograficznej, czyli geografii radykalnej i humanistycznej, a więc kierunków, które odnosiły się do sfery ideologicznej i wartości. Najbardziej radykalni polscy geografowie społeczni wybrali emigrację (K. Dramowicz) lub ich kluczowe i krytyczne prace ukazały się w czasopiśmie światowym (Z. Rykiel, np. 1988). O ile geografia humanistyczna rozwinęła się nieco szerzej, choć z dużym opóźnieniem w stosunku do początku polskiej transformacji systemowej (por. np. Jędrzejczyk 2001; Rembowska 2002a), to nurt radykalny nigdy w Polsce poważnie nie zaistniał. Można wymienić przynajmniej cztery powody tego stanu rzeczy:

1) pierwotny wybór mało zaangażowanych ideologicznie problemów badawczych rozpatrywanych w ujęciu (wzorcu) neopozytywistycznym (czynnik genetyczny, lata 80. XX w.);

2) trwałość instytucjonalna polskiej geografii, w tym podziały branżowe, która odzwierciedla relacje władzy w nauce, m.in. reprodukcję struktury społecznej i negatywną selekcję kadry naukowej (czynnik strukturalny)¹;

3) ogólne niezrozumienie przez geografów koncepcji teoretycznych opartych na filozofii neomarksistowskiej (czynnik świadomości teoretycznej)²;

4) słabe powiązanie geografów ze sferą praktyki rozumianej nie tylko jako współpraca z instytucjami rozwoju ekonomicznego i planowania, ale z organizacjami, zwłaszcza pozarządowymi, które są wyrazem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego (czynnik praktyki badawczej).

Swobodny rozwój geografii społecznej był możliwy dopiero od przełomu lat 80. i 90. XX w. i wiązał się ze zmianami politycznymi, jakie zachodziły i trwają do dzisiaj w Polsce. Współczesny rozwój jest jednak dalece odmienny niż w krajach zachodnich charakteryzujących się długą tradycją demokracji. Przejście od porządku represyjnego (totalitarnego) do porządku demokratycznego umożliwiło podejmowanie nowych problemów badawczych, które z oczywistych względów nie mogły być uwzględniane w okresie funkcjonowania władzy komunistycznej. Rozwój badań nauko-

---

¹ Porównaj Z. Rykiel 2011.

² Marksizm, nie tylko w środowisku naukowym, budzi w Polsce ogólnie negatywne skojarzenia, co wynika z selektywnego wykorzystywania jego założeń przez ideologów władzy komunistycznej.

wych napotykał jednak inne bariery, których źródła tkwią w poprzednim systemie społeczno-politycznym. Mają one dwojaki charakter: instytucjonalny oraz teoretyczno-metodologiczny, a ich natura jest przede wszystkim społeczna. Bariery instytucjonalne wynikają z tego, że Polska nauka, w tym również geografia, nie przeszła od czasów komunistycznych żadnych zasadniczych zmian, które przerwałyby wcześniej ukształtowane powiązania i relacje. Trudności natury drugiej wynikają z tego, że zastąpienie zdehumanizowanych wzorców badawczych opartych na analitycznej filozofii nauki (głównie neopozytywizmie), podejściami prospołecznymi, odwołującymi się również do filozofii człowieka i kultury (patrz: Chojnicki 2000), bardziej adekwatnie opisującymi nową sytuację społeczną i gospodarczą kraju, było możliwe tylko w niewielkim stopniu. Napotkało ono opór przyzwyczajęń i preferencji kręgów utrzymujących władzę w strukturach instytucjonalnych geografii. Na trudności te nałożyła się ogólna słabość teoretyczno-metodologiczna polskiej geografii, silne tendencje dezintegracyjne oraz funkcjonujący mechanizm negatywnego doboru kadr, wspomagający utrzymanie *status quo* w zakresie władzy i sposobów myślenia.

2.3. Główne nurty badawcze w polskiej geografii społecznej

Geografia społeczna w Polsce ma kilka głównych nurtów zainteresowań, a próba ich wyróżnienia była już kilkakrotnie przedmiotem zainteresowań polskich geografów (np. Rykiel 1991, Lisowski 2006). Zbigniew Rykiel (1991a, s. 11) konceptualizując polską geografiię społeczną według kryterium paradygmatycznego wyróżnił pięć nurtów badań związanych z wzorcami wyjaśniania, tj. klasycznym, dogmatycznym, pozytywistycznym, dialektycznym i personalistycznym. Autor dowodzi, że polska geografia społeczna miała zawsze jakąś postać teoretyczną i metodologiczną, która odwoływała się zarówno do określonych koncepcji filozofii nauk, jak i do sytuacji społeczno-politycznej panującej w kraju. Charakter podobny do opracowania Z. Rykla ma również historyczno-problemowa analiza zaprezentowana przez A. Lisowskiego (2008). Autor swoje rozważania odnosi do geografii społecznej rozumianej bardzo szeroko i uwzględnia jej wielowzorcowy charakter. W ujęciu A. Lisowskiego geografia społeczna jest równoważna z geografią człowieka i może być traktowana jako nadbudowa dla różnych dyscyplin geograficznych (geografii ekonomicznej, geografii kultury, geografii humanistycznej, itd.). Z geografią społeczną ujmowaną wąsko (*sensu stricto*) związany jest natomiast wzorzec pozytywistyczny i pod pewnymi warunkami wzorzec dialektyczny. Obaj autorzy (Z. Rykiel (1991) i A. Lisowski 2006, 2008) w swoich opracowaniach wyróżniają w polskiej geografii społecznej kilka głównych grup problemów badaw-

czych. Większość z nich odnosiła się do badań przestrzeni miejskiej. Uwzględniając te przemyślenia możemy wyróżnić następujące problemy badawcze oraz przypisać im reprezentatywne prace (patrz tab. 2.4)³.

Tabela 2.4

Główne problemy badawcze polskiej geografii społecznej oraz ich reprezentanci

Problem badawczy	Reprezentatywne prace
Struktura społeczno-przestrzenna miast i regionów miejskich	Piotrowski 1966, Węclawowicz 1975, 1988, 2007, Gaczek 1979, Jagielski 1978, Rykiel 1989, Jaroszevska-Brudnicka 2002, Janc 2006
Dysproporcje społeczno-przestrzenne, warunki i jakość życia	Jałowiecki 1982, Prawelska-Skrzypek 1991, Małuszyńska 1991, Zborowski 2005, Węclaw-Michniewska 2006, Węclawowicz 2001, Rykiel 2000, Rydz 2001, Sagan, Czepczyński 2001
Preferencje i zachowania przestrzenne, postawy społeczne	Pióro 1977, Słodczyk 1981, Rykiel, Szajnowska-Wysocka 1989, Domański Libura 1986, Matykowski 1986, Gwosdz 2001, Szymańska, Pappelbon 2001
Percepcja i wyobrażenia przestrzeni miejskiej	Bartnicka 1986, 1989, 1991, Wojciechowski 1986, Rykiel 1991b, Domański, Prawelska-Skrzypek 1986, Libura 1988, Sagan 1998, Madurowicz 2007
Świadomość i tożsamość terytorialna	Rykiel 1985, 1999, Prawelska-Skrzypek 1990, Domański 1991, Matykowski 1996,
Zbiorowości terytorialne	Sagan 1991, 2000, Kotus 2001, 2007, Lisowski 2004

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury (m.in. Z. Rykiel 1991, A. Lisowski 2006, 2008).

2.4. Geneza społecznej geografii miast w łódzkim ośrodku geograficznym

Geografia była jednym z kierunków założycielskich Uniwersytetu Łódzkiego (1945 r.) i odegrała ważną rolę w kształtowaniu życia akademickiego miasta i regionu. W 70-letniej tradycji szkolnictwa uniwersyteckiego w Łodzi łódzcy geografowie rozwinęli niemal wszystkie dyscypliny nauk geograficznych zarówno w aspektach przyrodniczych, jak i społeczno-ekonomicznych (por. Liszewski 2008). Wyjątkowość współczesnego Wydziału Nauk Geograficznych, na tle innych jednostek geograficznych w Polsce, wynika z jego wielkości (rozbudowana struktura organizacyjna) oraz przewagi liczby katedr geografii społeczno-ekonomicznej nad jednostkami geografii fizycznej. Obecna pozycja łódzkiej geografii społeczno-ekonomicznej jest wynikiem problemów badawczych szeroko zarysowanych i podejmowanych przez twórcę łódzkiej szkoły geografii społeczno-ekonomicznej, prof. Ludwika Straszewicza (głównie lata 60. i 70. XX w.).

³ W tabeli tej nie podano prac geografów z Uniwersytetu Łódzkiego, gdyż temu zagadnieniu poświęcono kolejną część opracowania.

Najważniejszą cechą kształtującą specyfikę tej szkoły był prymat badań osadniczych, co znalazło wyraz w zainteresowaniach i efektach pracy uczniów profesora Ludwika Straszewicza (S. Liszewski, M. Koter, J. Dzieciuchowicz, A. Suliborski, T. Marszał oraz nieżyjących już E. Dziegieć i S. Pączka). Od lat 60. XX główne nurty badań dotyczyły struktur przestrzennych i czynników lokalizacji przemysłu (głównie włókienniczego), struktury morfologicznej oraz funkcjonalnej miast⁴. Badania prowadzono przede wszystkim na przykładzie Łodzi, która należy do najlepiej przebadanych przez geografów miast Polski (por. np. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, Liszewski 1993, Liszewski 2008).

2.5. Geneza społecznej geografii miast w łódzkim ośrodku geograficznym

W. Maik (np. 2005, 2012) identyfikując proces wewnętrznej transformacji problemowej geografii osadnictwa (miast) w Polsce zwrócił uwagę na dwa istotne jego uwarunkowania. Pierwszy wynika z dualizmu zjawisk osadniczych, gdzie obok tradycyjnych badań nad zróżnicowaniem środowiska materialnego (struktur fizycznych) geografowie kierują zainteresowanie na społeczności lokalne (Maik, Stachowski 1995). Badania struktur społeczno-przestrzennych są zatem poszerzeniem dotychczasowych studiów geografów nad strukturami morfologicznymi i funkcjonalnymi. Drugą zmienną warunkującą jest wzrost świadomości teoretycznej i metodologicznej, a co za tym idzie rozwój zainteresowań np. koncepcją ekologii społecznej czy przestrzeni społecznej.

Geografia społeczna, jej powstanie i rozwój w ośrodku łódzkim, doskonale wpisuje się w zidentyfikowany przez W. Maika (2002) proces zmian. Wyrosła ona przede wszystkim jako społeczna geografia miast i była efektem kumulacji wiedzy powstałej w wyniku nakładania się nowych problemów badawczych na tradycyjne zainteresowania problematyką miejską.

Kształtowanie się geografii społecznej w obrębie studiów osadniczych miało zatem charakter ewolucyjny. Współcześnie badania te uległy znacznemu poszerzeniu i obejmują szeroki zakres geograficznych zagadnień społecznych, a łódzcy geografowie, mimo, że problematyka ta rozwinęła się nieco później, tworzą jedną z wiodących grup w Polsce.

Początki geografii społecznej w Łodzi wiążą się przede wszystkim z weryfikacją założeń geograficznego funkcjonalizmu. Przemyslenia te w dużej mierze miały charakter intuicyjny (małe wykorzystanie literatury zagra-

---

⁴ Historię łódzkiego ośrodka geograficznego dogłębnie przedstawił w ostatnich latach St. Liszewski (m.in. 2008).

nicznej związane z ograniczoną jej dostępnością) i stanowiły przykład poszukiwania nowych rozwiązań metodologicznych wychodzących poza ilościowo i formalnie ujęte struktury miast doby gospodarki socjalistycznej. Do takich pomysłów można zaliczyć oryginalną w literaturze polskiej koncepcję środowiska mieszkaniowego (Suliborski 1976) oraz prace nad przestrzennym zróżnicowaniem warunków mieszkaniowych (Dzieciuchowicz, Stolarczyk, Suliborski 1972). Badania J. Dzieciuchowicza nad warunkami mieszkaniowymi zaowocowały w następnych latach próbą ich syntezy w postaci rejonizacji warunków mieszkaniowych Łodzi (1976, 1980) a następnie badaniami stopnia segregacji i redystrybucji ludności według m.in. cech społecznych (np. 1983, 1989).

2.6. Współczesna problematyka badań społecznej geografii miasta w łódzkim ośrodku geograficznym

Ewolucja poglądów łódzkich geografów w największym stopniu dotyczyła stopniowej humanizacji dotychczasowych badań przestrzeni ekonomicznej. Poszukiwano zmiany funkcjonalnego modelu studiów miejskich, polegającej na przejściu od funkcji miasta interpretowanych z ekonomicznego punktu widzenia do wyjaśnień o charakterze antropocentrycznym. W tym zakresie można wyróżnić przynajmniej dwa podejścia, tj.:

1) redefinicję miasta w kategoriach terytorium i miejsca oraz postulat postrzegania i interpretowania miasta przez geografów z punktu widzenia człowieka, jako twórcy, użytkownika i sprawcy (Suliborski 2001, 2010). Odpowiada temu opracowana przez A. Suliborskiego koncepcja „funkcji miejsca” zawierająca postulat identyfikowania funkcji miasta w wymiarze społecznym (oprócz wymiaru morfologicznego i ekonomicznego). Wymiar społeczny ma charakter świadomościowy i jest generowany przez relację pomiędzy ludźmi a miejscem (Suliborski 2001). Koncepcja ta ma weryfikacje empiryczne na przykładzie wybranych typów obszarów miasta, np. cmentarzy (Suliborski 2005a) i dawnych dzielnic przemysłowych (Suliborski 2011)

2) interpretację badań zróżnicowania przestrzennego miasta (struktury przestrzennej) w kategoriach warunków życia, która ma przede wszystkim zmierzać do wykrycia nierówności przestrzennej warunków i wyjaśnienia ich przyczyn (Liszewski 1988, 2004). Koncepcja ta została sformułowana na przełomie lat 80. i 90. XX w. i miała związek z szerszym programem badawczym, który dotyczył miasta postsocjalistycznego (Liszewski np. 2001, Marcińczak 2013). Program był realizowany na podstawie licznych studiów empirycznych (przykład Łodzi), np. badania struktury przestrzennej warunków zamieszkania (Liszewski 1995, Kaczmarek (S.)

1996), dziennej ścieżki życia mieszkańców miasta (Kaczmarek (J.) 1996), segregacji społeczno-przestrzennej (Marcinićzak 2013).

Geografię społeczną *sensu stricto* w ośrodku łódzkim zaczęto rozwijać na szerszą skalę dopiero w latach 90. XX w., a badania miały w większości charakter empiryczny. Stąd w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na prace, które podejmowały problematykę teoretyczną i metodologiczną (oprócz wymienionych wyżej dotyczących warunków życia i funkcji miejsca). Do najważniejszych zagadnień podejmowanych w zakresie teoretyczno-metodologicznym trzeba zaliczyć:

1) uwarunkowania i możliwości przebudowy lub odrzucenia wzorca pozytywistycznego w perspektywie ujęć antypositywnistycznych (antypozytywistycznych) w geografii, zwłaszcza rozwoju badań nad tożsamością lokalną i regionalną, środowiskiem życia człowieka, interpretacją przestrzeni w ujęciu humanistycznym (por. np. wybór prac K. Rembowskiej 2013, Kaczmarek (J.) np. 2001, 2003)⁵;

2) możliwości zastosowania podejścia geobiograficznego w geografii społecznej (miasta) w kontekście dyskusji nad istotą geografii człowieka (Kaczmarek (J.) np. 2005);

3) społeczny wymiar funkcjonowania regionu miejskiego (Suliborski, Przygodzki 2010);

4) moralne aspekty nierówności przestrzennych i zastosowanie takich ujęć badawczych w naukowej interpretacji polskich miast, a także zastosowanie nowych pojęć do badań zróżnicowania społecznego miast (np. Kaczmarek (S.) 2004, Kaczmarek (J.), Kaczmarek (S.) 2010, Kaczmarek (J.) 2004, Szafrąńska 2012);

5) problematyka przemian społecznych wsi podmiejskiej w kontekście zmienności paradygmatu geografii człowieka, w tym rozwoju podejść społeczno-kulturowych (Wójcik np. 2008, 2013);

6) więzi terytorialne młodzieży z miastem (Szkurłat 2004);

7) studia przestrzeni religijnej miasta i rola wyznań w kształtowaniu przestrzeni miejskiej (Klima np. 2011, Dzieciuchowicz i inni 2004).

8) percepcja i ewolucja wyobrażenia przestrzeni miejskiej (krajobrazu), społeczne konflikty i patologie w przestrzeni (Mordwa 2003, 2013, Tobiasz-Lis, 2013, Dmochowska-Dudek 2013).

Współczesne badania empiryczne w zakresie geografii społecznej w łódzkim ośrodku są zróżnicowane pod względem problemowym i podej-

---

⁵ Aspekty teoretycznej i metodologicznej zmienności geografii zawarte są w tomach pt. *Podstawowe idee i koncepcje w geografii* (Maik, Rembowska, Suliborski 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012). W opracowaniach tych publikowali w dużym zakresie pracownicy łódzkiego ośrodka geograficznego.

omówione przez kilkanaście osób. Próbę ich zestawienia według kryterium problemowego dokonano w tab. 2.5. wraz z przykładami konkretnych prac⁶.

Tabela 2.5

Główne problemy badawcze geografii społecznej miast na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego oraz wybrane (reprezentatywne) prace

Problem badawczy	Reprezentatywne prace
Warunki i jakość życia	Rembowska 1990, Liszewski 1995, Kaczmarek (S.) 1996, Kaczmarek (J.) 1996, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2004, Jażdżewska 2004, Marcińczak 2004, 2006, Suliborski, Wójcik 2010, Klima, Janiszewska, Rochmińska 2010
Struktury społeczno-przestrzenne	Liszewski 1999, Rembowska, Ślipek 2002, Wolaniuk 2003, Janiszewska 2007, Jażdżewska, Frykowski 2008, Szafrąńska 2006, 2007, 2008, Marcińczak 2007, 2009
Percepcja i wyobrażenie przestrzeni	Mordwa 2003, Szafrąńska 2003, Marcińczak, Siejkowska 2003, Klima et al. 2006, Rembowska 2006, Sobczyński 2001, Tanaś 2008, Tobiasz-Lis 2008, 2010b, 2013, Tobiasz-Lis, Wójcik 2013a, Wójcik 2006
Postawy, opinie i preferencje	Groeger 2004, 2013, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2007, Jażdżewska, Frykowski 2006, 2009, Mordwa 2010, Suliborski, Kulawiak 2006, Szafrąńska 2010, Tobiasz-Lis, Wójcik 2013b, Sobczyński 2000, Adamczewska, Szkurłat 2008
Patologie społeczne w przestrzeni	Wolaniuk 1997, Kaczmarek (J.) 2004b, Marcińczak, Siejkowska 2004, Mordwa 2003, 2007, 2013
Świadomość i tożsamość terytorialna	Rembowska 2002, Barwiński 2013, Kaczmarek (J.) 2004a, Szkurłat 2003
Konflikty społeczno-przestrzenne	Baraniak 2005, Dmochowska-Dudek 2010, 2013
Zbiorowości terytorialne	Kaczmarek (S.) 2001, Wojciechowska 2007, Mularska-Kucharek 2013, Rykała 2011, Tobiasz-Lis 2010a, Wójcik 2008, 2010a, 2010b

Źródło: opracowanie własne.

2.7. Podsumowanie

Kształtowanie geografii społecznej w Polsce należy rozpatrywać odwołując się do zewnętrznych i wewnętrznych determinant jej rozwoju. Współczesne problemy badawcze, sposób ujęcia metodologii badań oraz koncepcje teoretyczne mają niewątpliwie ścisły związek z wzorcami płynącymi z geografii anglosaskiej, zwłaszcza podejmującej problem zróżnicowań wewnątrzmijskich. Warto jednak zauważyć, że o ile geografia

⁶ Wymienienie wszystkich artykułów i innych opracowań przekracza możliwości niniejszej pracy. Zainteresowanych odsyłamy m.in. do spisu publikacji pracowników wydanych z okazji 10-lecia Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego (*Publikacje...* 2011).

społeczna za granicą wpisuje się w ogromnym stopniu w dyskusje o charakterze ideologicznym i wartościującym (dysproporcje przestrzenne), to polska geografia społeczna reprezentuje nurt behawioralny z silnym wpływem metodologii neoscjentystycznej (zróżnicowania przestrzenne), co warunkowane jest zarówno konserwatyzmem poznawczym badaczy, jak i przetrwałą strukturą społeczną polskiej nauki. Istniejące konsensusy, polegające na przyjętych na początku lat 80. XX w. w ramach koncesyjnego (wybiórczego) dopływu informacji wzorcach, trudno jest dzisiaj przezwyciężyć. Dominacja metod ilościowych i brak szerszej refleksji teoretycznej (filozoficznej) podtrzymują utarte schematy myślowe i sprawiają, że problematyka geografii społecznej zarówno w sensie teoretycznym, jak i liczby badaczy, jest sukcesywnie przejmowana przez dyscypliny naukowe silniejsze w zakresie teoretycznym, takie jak socjologia, antropologia społeczna czy ekonomia. Współcześnie obserwowana reorientacja geografii społeczno-ekonomicznej w kierunku gospodarki przestrzennej jest, w naszym przekonaniu, swoistym rodzajem powrotu do znanych treści poznawczych i metodologicznych charakterystycznych dla dawnej geografii ekonomicznej w nowym opakowaniu i przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii badawczych (informatycznych). Równoczesny brak chęci do pogłębionych refleksji teoretycznych (charakterystyczny także dla całej polskiej geografii społeczno-ekonomicznej) i mała aktywność geografów społecznych w zakresie podejmowania dużych wyzwań badawczych, może doprowadzić do kryzysu tej dyscypliny w strukturze instytucjonalnej, a następnie do regresu badań.

Należy mieć nadzieję, że z upływem lat, kiedy w Polsce zakończona zostanie transformacja struktur politycznych, społecznych i ekonomicznych, nastąpi pełna otwartość na idee i nieskrępowaną wymianę myśli między geografami reprezentującymi różne światopoglądy naukowe. Jak się wydaje może to stać się impulsem do podjęcia nowych wyzwań teoretyczno-metodologicznych oraz rozwiązywania narastających w państwie problemów społeczno-przestrzennych.

LITERATURA

- Adamczewska M., Szkurłat E., 2008, *Związki pomiędzy wiedzą o Polsce i regionie a postawą młodzieży*, „Prace i Studia Geograficzne”, s. 11–22.
- Baraniak A., 2005, *Konflikt lokalny na przykładzie Nowosolnej*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 6, s. 145–157.
- Bartnicka M., 1986, *Percepcja przestrzeni miejskiej Warszawy na przykładzie dzielnicy Ochota*, „Przegląd Geograficzny”, 58, s. 165–190.
- Bartnicka M., 1989, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy. Studium geografii percepcji*, „Dokumentacja Geograficzna”, 2.

- Bartnicka M., 1991, *Społeczna percepcja stanu zagospodarowania przestrzennego Warszawy*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, „Dokumentacja Geograficzna”, 3–4, s. 29–41.
- Barwiński M., 2013, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 r.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Blunt A., 2003, *Geography and the humanities tradition*, [w:] S. Holloway, S. Rice, G. Valentine (ed.), *Key Concepts in Geography*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, s. 73–94.
- Braudel F., 1971, *Historia i trwanie*, Czytelnik, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1988, *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*, „Przegląd Geograficzny”, 60, 4, s. 491–510.
- Chojnicki Z., 2000, *Filozofia nauki. Orientacje, koncepcje, krytyki*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Cloke P., Philo Ch., Sandler D., 1991, *Approaching Human Geography*, Paul Chapman Publishing, London.
- Dmochowska-Dudek K., 2010, *Konflikty społeczne wokół inwestycji w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.), *Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, s. 51–68.
- Dmochowska-Dudek K., 2013, *Syndrom NIMBY w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dobrowolska M., 1948, *Dynamika krajobrazu kulturowego*, „Przegląd Geograficzny”, 21, 3–4, s. 151–204.
- Dobrowolska M., 1958, *Badania nad geografią osiedli południowej Małopolski*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, 8, s. 93–124.
- Domański B., 1991, *Park narodowy w świadomości społecznej*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, „Dokumentacja Geograficzna”, 3–4, s. 93–105.
- Domański B., Libura H., 1986, *Geograficzne badania wyobrażeń, postaw i preferencji*, „Przegląd Geograficzny”, 58, s. 143–164.
- Domański B., Praweńska-Skrzypek G., 1986, *Przestrzenne zróżnicowanie wyobrażeń o mieście na przykładzie Jarosławia*, „Folia Geographica”, Seria Geographica-Oeconomica, 19, s. 131–140.
- Dzieciuchowicz J., 1976, *Szczegółowa rejonizacja warunków mieszkaniowych ludności Łodzi w roku 1970*, „Acta Universitatis Lodziensis”, ser. II, 7, s. 3–40.
- Dzieciuchowicz J., 1980, *Kompleksowa rejonizacja warunków mieszkaniowych ludności wielkiego miasta (przykład Łodzi)*, „Acta Universitatis Lodziensis”, ser. II, 22, s. 21–38.
- Dzieciuchowicz J., 1983, *Z badań nad strukturą geodemograficzną wielkiego miasta: segregacja przestrzenna płci i wieku ludności Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica, 2, s. 29–63.

- Dzieciuchowicz J., 1989, *Proces redystrybucji przestrzennej ludności aglomeracji wielkomięskiej (przykład aglomeracji łódzkiej)*, „Przegląd Geograficzny”, 61, 4, s. 505–522.
- Dzieciuchowicz J., Klima E., Mordwa S., Retkiewicz W., 2004, *Rola wyznań religijnych w kształtowaniu przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., Stolarczyk B., Suliborski A., 1972, *Warunki mieszkaniowe centrum Kielc w ujęciu przestrzennym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, ser. II, 49, s. 37–65.
- Dziewoński K., 1990, *Geografia osadnictwa i ludności w Polsce (1945–1989). Mechanizmy rozwoju*, [w:] K. Dziewoński, *Koncepcje i metody badawcze w dziedzinie osadnictwa*, „Prace Geograficzne”, 154, s. 264–285.
- Gaczek W. M., 1979, *Struktura przestrzeni rezydencjalnej Poznania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Golachowski S., 1975, *Geografia a socjologia*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 237, Prace Instytutu Geograficznego, B, Wrocław, s. 5–10.
- Gregory D., 1981, *Human agency and human geography*, “Transactions of the Institute of British Geographers”, 6, s. 1–18.
- Gwosdz K., 2001, *Dynamika wyobrażeń i stereotypów Górnego Śląska w latach dwudziestych*, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, s. 45–52.
- Harvey D., 1973, *Social Justice and the City*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Harvey D., 1989, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell, Oxford.
- Jackson P., 1983, *Social geography: convergence and compromise*, “Progress in Human Geography”, 7, 1, s. 116–121.
- Jagielski A., 1978, *Struktura społeczno-ekologiczna miast polskich a koncepcje szkoły chicagowskiej*, [w:] J. Turowski (red.), *Procesy urbanizacji kraju w okresie XXX-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Ossolineum, Wrocław, s. 111–133.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2004, *Wyjazdy łódzian do pracy w Warszawie. Przykład dążenia do poprawy warunków życia*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróźnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 237–244.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2007, *Łódź w opinii studentów geografii*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, s. 231–241.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Liszewski St., 1993, *Badania geograficzne nad osadnictwem i zaludnieniem prowadzone w łódzkim ośrodku geograficznym*, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata*

- 1918-1993. *Ośrodki naukowo-badawcze i ich dorobek*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Łódź.
- Jałowicki B., 1982, *Proces waloryzacji przestrzeni miejskiej*, [w:] Z. Pióro (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 64–112.
- Janc K., 2006, *Human and social capital – spatial diversity and relations*, [w:] T. Komornicki, K. Czapiewski (red.), *Core and the peripheral regions in Central and Eastern Europe*, "Europe 21", 14, s. 39–55.
- Janiszewska A., 2007, *Dobór przestrzenny i demograficzno-społeczny małżeństw zawieranych w Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jaroszevska-Brudnicka R., 2002, *Struktura społeczno-przestrzenna Torunia*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 155–164.
- Jażdżewska I., 2004, *Warunki życia w Brzezinach*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 157–168.
- Jażdżewska I., Frykowski M., 2006, *Popularność Samoobrony a potencjał społeczno-ekonomiczny i kapitał społeczny gmin wiejskich województwa łódzkiego w 2005 roku*, [w:] *Studia Wyborcze*, t. I. Wyd. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 111-130.
- Jażdżewska I., Frykowski M., 2008, *Środowisko społeczne gmin wiejskich jako czynnik zróżnicowania kapitału społecznego*, [w:] F. Byłoka, A. Kwiatek (red.), *Oblicza kapitału społecznego. Studium teoretyczne i empiryczne*, Monografia nr 13. Wyd. Politechnika Częstochowska, Wydział Zarządzania, s. 71–84.
- Jażdżewska I., Frykowski M., 2009, *Rozwój gospodarczy gmin a aktywność obywatelska mieszkańców wsi i małych miast województwa łódzkiego*, [w:] E. Psyk-Piotrowska (red.), *Kapitał społeczny. Partycypacja obywatelska. Rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 104–128.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Johnston R., 2003, *Geography and the social science tradition*, [w:] S. Holloway, S. Rice, G. Valentine (red.), *Key Concepts in Geography*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, s. 51–71.
- Kaczmarek J., 1996, *Dzienna ścieżka życia mieszkańców Łodzi a warunki życia w mieście*, „Szlakami Nauki”, 22, ŁTN, Łódź.
- Kaczmarek J., 2001, *Miejsce – w poszukiwaniu właściwej miary*, [w:] H. Rogacki (red.), *Możliwości i ograniczenia zastosowania metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 73–81.

- Kaczmarek J., 2003, *Ponad geografiją humanistyczną – ku regionom myślenia*, [w:] E. Orłowska, J. Klementowski (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, PTG, Oddział Wrocławski, IGiRR Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 3–17.
- Kaczmarek J., 2004a, *Dublin – labirynt nad rzeką*, [w:] D. Jędrzejczyk (red.), *Humanistyczne oblicze miasta*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 301–348.
- Kaczmarek J., 2004b, *Od koncepcji miejsca do geografii wykluczenia*, [w:] E. Orłowska, (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, 4, PTG, Oddział Wrocławski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 3–15.
- Kaczmarek J., 2005, *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczmarek S., 1996, *Struktura przestrzenna warunków zamieszkania w Łodzi*, „Szlakami Nauki”, 23, ŁTN, Łódź.
- Kaczmarek S., 2001, *Spółeczność miejska a proces rewitalizacji*, [w:] I. Sagan, M. Czeczpyński (red.), *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 121–126.
- Kaczmarek S., 2004, *Sprawiedliwość społeczna w przestrzeni a warunki życia w mieście*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 31–35.
- Kaczmarek S., 2010, *Aksjologia przestrzeni miejskiej – w stronę geografii moralności*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Warszawa, s. 31–45.
- Klima E., 2011, *Przestrzeń religijna miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Klima E., Janiszewska A., Rochmińska A., 2010, *Wieżowiec jako habitat*, [w:] S. Liszewski (red.), *Obszary metropolitalne we współczesnym środowisku geograficznym*, 1, Wydawnictwo Triada, Łódź, s. 195–201.
- Klima E., Sekerdej K., Sekerdej M., 2006, *Postrzeganie mniejszości – raport z badań*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 7, s. 53-72.
- Knox P, Pinch S., 2010, *Urban Social Geography*, Sixth edition, Pearson.
- Kotus J., 2001, *Spółeczności lokalne wybranych gmin Wielkopolski wobec zagadnień rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo PTPN, Poznań.
- Kotus J., 2007, *Natura wielkomiejskich sąsiedztw*, Seria Geografia, 77, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań.
- Kukliński A. (red.), 1983, *Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski. Wstępne wyniki badań*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, 123.
- Leszczycki S., 1975, *Geografia jako nauka i wiedza stosowana*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Libura H., 1988, *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*, „Dokumentacja Geograficzna”, 1.
- Lisowski A., 1990, *Wstęp do geografii społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lisowski A., 2004, *Zbiorowości regionalne i lokalne w okresie reterytorializacji*, [w:] *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych, Regionalny wymiar integracji europejskiej*, 8, 1, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Lisowski A., 2008a, *Stan i perspektywy rozwoju geografii społecznej w Polsce*, [w:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz.
- Lisowski A., 2008b, *Geografia społeczna*, [w:] A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia polskiej geografii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Liszewski S., 1988, *Geograficzno-ekonomiczne i społeczne problemy badania miast w Polsce*, Seria Geografia, 42, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań, s. 153–163.
- Liszewski S., 1995, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i jakości warunków życia ludności w aglomeracjach miejskich (program badań, pierwsze wyniki)*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Geographica, 20, s. 207–219.
- Liszewski S., 1999, *Elity intelektualne w przestrzeni miasta: przykład Łodzi*, [w:] *Zróżnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 9–21.
- Liszewski S., 2001, *Model przemian przestrzeni miejskiej miasta postsocjalistycznego*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne - organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 303–309.
- Liszewski S., 2004, *Rola i zadania geografii w badaniach zróżnicowania przestrzennego warunków życia mieszkańców miast. Założenia teoretyczne i program badań*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 7–17.
- Liszewski S., 2008, *Łódzki ośrodek badań geograficznych*, [w:] A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia polskiej geografii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Madurowicz M. (red.), 2007, *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Maik W., 1988, *Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadnictwa*, Seria Geografia, 37, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Maik W., 2005, *Wprowadzenie*, [w:] S. Liszewski, W. Maik (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, Studia i Materiały IGiP WSG w Bydgoszczy, 1, Bydgoszcz, s. 9–17.

- Maik W., 2012, *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii geografii miast*, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2005, *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 1, ŁTN, Łódź.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2006, *Człowiek w badaniach geograficznych, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 2, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2007, *Geografia a przemiany współczesnego świata, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 3, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2008, *Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 4, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2011a, *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 6, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2011b, *Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 5, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2012, *Związki geografii z innymi naukami, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 7, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Maik W., Stachowski J., 1995, *Preteoretyczne modele pojęciowe w geografii społecznej i ich rola w budowie teorii i wyjaśnianiu zjawisk społeczno-przestrzennych*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Geographica, 19, s. 5–20.
- Małuszyńska E., 1991, *Poziom życia a rozwój przemysłu w zagłębiu konińskim*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, „Dokumentacja Geograficzna”, 3–4, s. 57–66.
- Marcińczak Sz., 2004, *Ocena warunków zamieszkania w opinii mieszkańców Osiedla im. Montwiłła Mireckiego w Łodzi*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 199–208.
- Marcińczak Sz., 2006, *Struktura społeczna i warunki życia – przykład dwóch łódzkich enklaw mieszkaniowych wybudowanych w latach 1930-1944*, [w:] M. Czepczyński (red.), *Przestrzenia miast postsocjalistycznych. Studia społecznych przemian przestrzeni zurbanizowanych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk-Poznań, s. 177–193.
- Marcińczak Sz., 2007, *The socio-spatial structure of post-socialist Łódź, Poland. Results of National Census 2002*, Bulletin of Geography (socio-economic series), 8/2007, s. 65–82.

- Marcińczak Sz., 2009, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988-2005*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marcińczak Sz., 2013, *Segregacja społeczna w mieście postsocjalistycznym. Bukareszt, Warszawa i Tallin na początku XXI w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marcińczak Sz., Siejkowska A., 2003, *Percepcja miejsc niebezpiecznych w Łodzi*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*, XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Katedra Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 203–208.
- Marcińczak Sz., Siejkowska A., 2004, *Zróznicowanie przestrzenne przestępczości w Łodzi w latach 1988-2001 a percepcja obszarów niebezpiecznych*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miasta w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 363–375.
- Matykowski R., 1986, *Preferencje regionalne turystów i mieszkańców Szczyrku w zakresie warunków pracy i życia*, Sprawozdania Komisji Geograficzno-Geologicznej Poznańskie Towarzystwa Przyjaciół Nauk za 1984 r., 103, s. 72–76.
- Matykowski R., 1996, *Rola świadomości regionalnej w kształtowaniu granic regionu poznańskiego*, [w:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 127–140.
- Mordwa S., 2003, *Przestępczość w dużych miastach w Polsce (na przykładzie Łodzi)*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*, XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Katedra Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 209–217.
- Mordwa S., 2003, *Wyobrażenia przestrzeni miast Polski Środkowej na podstawie badań grupy młodzieży licealnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mordwa S., 2007, *Przestępczość w Tomaszowie Mazowieckim*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 8, s. 171–184.
- Mordwa S., 2010a, *Krzywa wrażeń dla ulicy Piotrkowskiej w Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 10, s. 89–98.
- Mordwa S., 2010b, *Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców wybranych osiedli w Łodzi*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Warszawa, s. 307–316.
- Mordwa S., 2013, *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mularska-Kucharek M., 2013, *Kapitał społeczny a postawy i działania przedsiębiorcze mieszkańców Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nowakowski S., 1928, *Marksizm a geografia gospodarcza*, Biblioteka Ruchu Prawnego, Ekonomicznego i Socjologicznego, t. 12, Poznań.
- Nowakowski S., 1934–1935, *Geografia jako nauka i dzieje odkryć geograficznych*, Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.

- Otok S., 1987, *Geografia społeczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Panelli R., 2009, *Social Geography*, *International Encyclopedia of Human Geography*, Kitchin R., Thrift N. (red.), s. 185–194.
- Pawłowski S., 1938, *O znaczeniu geografii i jej stanowisku w rzędzie nauk*, [w:] *Geografia jako nauka i przedmiot nauczania*, Wydawnictwo Książnica-Atlas, Lwów-Warszawa.
- Phillips D., Williams A., 1985, *Rural Britain. A social geography*, Blackwell, Oxford.
- Piotrowski W., 1966, *Społeczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi: Studium ekologiczne*, Ossolineum, Wrocław.
- Pióro Z., 1977, *Procesy rozwojowe aglomeracji. Z badań nad zachowaniami przestrzennymi mieszkańców aglomeracji warszawskiej*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Prawelska-Skrzypek G., 1990, *Miasta o niezharmonizowanym rozwoju w świadomości mieszkańców*, Rozprawy Habilitacyjne, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Prawelska-Skrzypek G., 1991, *Życie w Krakowie w ocenie jego mieszkańców*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, Dokumentacja Geograficzna, 3–4, s. 42–56.
- Publikacje 2001-2010. X-lecie WNG*, 2011, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., 1990, *Wsie depopulacji w oczach ich mieszkańców*, [w:] W. Michalski (red.), *Wyludnianie się wsi w Polsce centralnej (na przykładzie województwa piotrkowskiego)*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 206–222.
- Rembowska K., 2002a, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., 2002b, *Tożsamość regionalna mieszkańców województwa łódzkiego*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Suliborski (red.), *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska UŁ, Łódź, s. 61-76.
- Rembowska K., 2006a, *Człowiek w geograficznych obrazach świata. Próba rekonstrukcji*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Człowiek w badaniach geograficznych, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 2, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 27–46.
- Rembowska K., 2006b, *Transformacja i jej społeczna percepcja. Przypadek Łowicza*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Suliborski (red.), *Przestrzenne zróżnicowanie procesów transformacji społeczno-gospodarczej w regionie łódzkim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 183–215.
- Rembowska K., 2013, *Geografia w ujęciu humanistycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., Ślipek A. 2002, *Zróżnicowanie społeczno-przestrzenne mieszkańców Sieradza*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 4, s. 91–103.

- Rydz E., 2001, *Problem bezdomności w Polsce na przykładzie miast Pomorza Środkowego*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne: organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 121–134.
- Rykała A., 2011, *Mniejszości religijne w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rykiel Z., 1985, *Badanie świadomości regionalnej – przykład regionu katowickiego*, „Przegląd Geograficzny”, 57, s. 37–58.
- Rykiel Z., 1988, *The Functioning and the Development of Polish Human Geography*, „Progress in Human Geography”, 12, s. 391–408.
- Rykiel Z., 1989, *Główne struktury społeczno-przestrzenne regionu katowickiego*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim*, „Prace Geograficzne”, 151, s. 107–120.
- Rykiel Z., 1991a, *Koncepcje geografii społecznej*, [w:] Rykiel Z. (red.), *Studia z geografii społecznej*, „Dokumentacja Geograficzna”, 3–4, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 9–17.
- Rykiel Z., 1991b, *O wyobrażeniach i stereotypach przestrzennych – na przykładzie Śląska*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, „Dokumentacja Geograficzna”, 3–4, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 113–120.
- Rykiel Z., 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, „Prace Geograficzne”, 170.
- Rykiel Z., 2000, *Przemiany przestrzeni społecznej polskiego miasta postsocjalistycznego*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne: organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 31–40.
- Rykiel Z., 2011, *Krytyka krytyki czyli elementy socjologii geografii*, „Przestrzeń Społeczna”, 1, s. 211–221.
- Rykiel Z., 2014, *Społeczno-polityczne uwarunkowania konferencji w Rydzynie*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 8, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź (w druku).
- Rykiel Z., Szajnowska-Wysocka A., 1989, *Preferencje migracyjne*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Struktury i procesy demograficzno-społeczne w regionie katowickim*, „Prace Geograficzne”, 151, s. 41–60.
- Sagan I., 1991, *Skutki społeczne przemian gospodarczych w rejonie Żarnowca. Przesiedlenie mieszkańców wsi Krotoszyno*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 79–92.
- Sagan I., 1998, *Percepcja i waloryzacja przestrzeni miejskiej Gdyni*, [w:] H. Piekarrek-Jankowska, M. Dutkowski (red.), *Zespół miejski Gdyni. Przyroda – Gospodarka – Społeczeństwo*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk.

- Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy. Rozwój miast w świetle koncepcji reżimu miejskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Sagan I., Czepczyński M. (red.), 2001, *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Słodczyk J., 1981, *Atrakcyjność regionów kraju w opinii studentów wyższych uczelni*, „Opolskie Roczniki Ekonomiczne”, 11, s. 263–298.
- Sobczyński M., 2000, *Zróźnicowanie przestrzenne postaw politycznych mieszkańców Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sobczyński M., 2001, *Perception of Polish-Ukrainian and Polish-Russian transborder co-operation by the inhabitants of border voivodships*, [w:] M. Koter, K. Heffner (red.), *Changing role of border areas and regional policies. Region and Regionalism*, No. 5. University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź–Opole, s. 64–72.
- Suliborski A., 1976, *Środowisko mieszkaniowe miasta jako przedmiot badań geografii osadnictwa*, „Acta Universitatis Lodziensis”, ser. II, 7, s. 123–135.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A., 2003, *Region w syntezie i edukacji geograficznej*, [w:] E. Orłowska, J. Klementowski (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, PTG, Oddział Wrocławski, IGiRR Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 51–63.
- Suliborski A., 2005a, *Nekropolie jako miejsce w przestrzeni społeczno-kulturowej Łodzi – ranga i specyfika ich znaczeń społecznych*, [w:] B. Domański, S. Skiba (red.), *Geografia i sacrum*, IGiGP, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 441–453.
- Suliborski A., 2005b, *W poszukiwaniu geograficznej tożsamości geografii osadnictwa i ludności*, [w:] S. Liszewski, W. Maik (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, Wydawnictwo WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 107–113.
- Suliborski A., 2008, *O znaczeniu syntezy naukowej w geografii*, [w:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 79–90.
- Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A., 2011, *Przemiana funkcji miejsca w historycznej dzielnicy przemysłowej Łodzi – Posiadłach wodno-fabrycznych*, [w:] K. Marciniak, K. Sikora, D. Sokołowski (red.), *Koncepcje i problemy badawcze w geografii*, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 161–183.
- Suliborski A., Kulawiak A., 2006, *Przedsiębiorca jako uczestnik i twórca procesów transformacji. Przykład Łodzi*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Suliborski (red.), *Przestrzenne zróźnicowanie procesów transformacji społeczno-gospodarczej w regionie łódzkim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 159–181.

- Suliborski A., Wójcik M., 2010, *The demographic and social differentiation of the large cities in Poland*, [w:] M. Habrel, T. Marszał (red.), *Economic and social functions of Polish and Ukrainian big cities at the beginning of the 21th century*, Łódź University Press, Łódź, s. 17–36.
- Suliborski A., Wójcik M., 2011, *Rola i miejsce edukacji geograficznej w społeczeństwie*, [w:] A. Kostrzewski, W. Maik, R. Brudnicki (red.), *Geografia wobec problemów współczesności*, 5 Forum Geografów Polskich, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 79–93.
- Szafrańska E., 2003, *Percepcja przestrzeni regionu łódzkiego w środowisku władz samorządowych*, ŁTN, Łódź.
- Szafrańska E., 2006, *Zmiany w strukturze i przestrzennym zróżnicowaniu wykształcenia mieszkańców Łodzi w latach 1978-2002*, [w:] J. Ślodziak, R. Klimek (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 231–247.
- Szafrańska E., 2007, *Mieszkańcy z wyższym wykształceniem w przestrzeni Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 8, s. 137–147.
- Szafrańska E., 2008, *Kapitał ludzki i społeczny w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*, [w:] J. Ślodziak, E. Szafranek (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania budowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 63–77.
- Szafrańska E., 2010, *Stereotypy i rzeczywistość. Atrakcyjność mieszkaniowa blokowiska w opinii mieszkańców*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie współczesnej przestrzeni Miejskiej*, Wydawnictwo Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Warszawa, s. 331–340.
- Szafrańska E., 2012, *Geografia społeczna miast i socjologia miasta – wspólnota podejść teoretyczno-metodologicznych i pól badawczych oraz wzajemne inspiracje*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Związki geografii z innymi naukami, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 7, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 169–179.
- Szkurłat E., 2004, *Więzi terytorialne młodzieży z miastem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szymańska D., Pappelbon J., 2001, *Przestępczość w przestrzeni miejskiej na przykładzie miasta powiatowego Ostróda*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsojcalistyczne: organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 77–94.
- Tanaś S., 2008, *Percepcja śmierci w turystyce kulturowej*, „Turyzm”, 18, 1, s. 51–63.
- Thrift N., 1996, *Spatial formations*, Sage Publications, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Tobiasz-Lis P., 2008, *Wyobrażenia kobiet i mężczyzn o przestrzeni Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 9, s. 147–162.

- Tobiasz-Lis P., 2010a, *Osiedla grodzone w Łodzi formą dezintegracji terytorialnego systemu społecznego miasta*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.), *Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, s. 23–39.
- Tobiasz-Lis P., 2010b, *Wyobrażenie Łodzi w świadomości mieszkańców w kształtowaniu wizerunku metropolii*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.), *Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, s. 97–108.
- Tobiasz-Lis P., 2013, *Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi o przestrzeni miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2013a, *Evaluating and interpreting the city using a photo projective method. The example of Łódź*, "Geographia Polonica", 86, 2, 137–152.
- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2013b, *Interpreting Contrasts of the Post-Industrial City: The Example of Lodz*, "International Journal of Humanities and Social Sciences", 3, 14, s. 22–31.
- Węclawowicz G., 1975, *Struktura przestrzeni społeczno-gospodarczej Warszawy w latach 1931 i 1970 w świetle analizy czynnikowej*, "Prace Geograficzne", 116.
- Węclawowicz G., 1988, *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski*, Prace Habilitacyjne IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Węclawowicz G., 2001, *Przestrzeń ubóstwa – nowy czy stary wymiar zróżnicowania społeczno-przestrzennego w miastach Polski*, "Przegląd Geograficzny", 73, 4, s. 451–475.
- Węclawowicz G., 2007, *Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Więclaw-Michniewska J., 2006, *Krakowskie suburbia i ich społeczność*, IGiP, Kraków.
- Wilczyński W., 1999, *Between the Extremes of Fact and Value: Towards a Reconciliation of Natural Sciences and Humanities*, [w:] A. Wiercińska (red.), *Man as a Subject and Object of Culture*, Warsaw.
- Wilczyński W., 2011, *Tradycyjne i nowe poglądy na tożsamość geografii*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 5, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, s. 23–36.
- Wojciechowska J., 2007, *Typy gospodarstw agroturystycznych w Polsce i sylwetka ich właścicieli*, "Turystyka", 17, 1–2, s. 159–171.
- Wojciechowski K., 1986, *Problemy percepcji i ochrony krajobrazu*, UMCS, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Rozprawy Habilitacyjne, 28, Lublin.
- Wolaniuk A., 1997, *Spatial distribution of crime in Łódź and its urban region*, [w:] S. Liszewski, C. Young (red.), *A comparative study of Łódź and Manchester. Geography of European Cities in Transition*, Łódź.

- Wolaniuk A., 2003, *Elity naukowe Łodzi na tle przestrzeni społecznej*, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, Gdańsk – Poznań, s. 189-196.
- Wójcik M., 2006, *Postrzeganie procesów transformacji przez mieszkańców wsi aglomeracji łódzkiej*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Suliborski (red.), *Przestrzenne zróżnicowanie procesów transformacji społeczno-gospodarczej w regionie łódzkim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 217–229.
- Wójcik M., 2008, *Przemiany społeczno-gospodarcze wsi aglomeracji łódzkiej w okresie transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M., 2009, *Społeczna geografia wsi*, „Czasopismo Geograficzne”, 80, 1–2, s. 42–62.
- Wójcik M., 2010a, *Centrum handlowo-rozrywkowe jako „miejsce” integrujące w przestrzeni społecznej Łodzi*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.), *Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, s. 41–50.
- Wójcik M., 2010b, *Tożsamość lokalna mieszkańców małych miast w obrębie Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.), *Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, s. 109–125.
- Wójcik M., 2011, *Koncepcje „nowej” geografii regionalnej*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 6, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 53–71.
- Wójcik M., 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zaborski B., Wrzosek A., 1937–1939, *Antropogeografia*, Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*, IGiGP, Kraków.